

4. Грушевський М. Історія України – Руси. – Т. VII. Козацькі часи – до року 1625. – К.: Наукова думка, 1995. – С. С. 59 – 60, 68, 86 – 89, 94 – 95, 568. 571 – 573.
5. Иловайский Д. История России. – М.: Типография Грачева И. К., 1890. – Т. III. – С. 582.
6. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1990. – 560с.
7. [Bartoszewicz J.] Czy Przeclaw Lanckoroński był hetmanem kozaczyzny? // Dzieła Juliana Bartoszewicza. – Tom dziesiąty. Studia historyczne i literackie. – Т. III. – Kraków: nakładem K. Bartoszewicza, 1881. – S. 357 – 367.
8. [Bielski M.] Kronika Marcina Bielskiego. – Sanok: nakład i druk K. Pollaka, 1856. – Т. II. – S. 701 – 1222.
9. Franz M. Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI – XVII wieku. Geneza i charakter. – Toruń: wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. – 255 s.
10. Starowolski S. Sarmatia bellatores. – Kraków, 1631. – P. LXXVII.

**Марина Бабінська** (Житомир), аспірант кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка

### **Українське козацтво в дослідженнях Polskiego Towarzystwa Heraldycznego (1906–1939)**

Українська проблематика завжди привертала значний інтерес польських істориків. Козацька доба була об'єктом вивчення польських наукових історичних товариств і шкіл. Аналіз доробку польських істориків в даному напрямку став предметом досліджень українських істориків О. Рудої [2], І. Ярмошика [5], польських дослідників А. Хойновського [8], А. Стемпніка [3] та ін. Однак історіографічний внесок діячів Polskiego Towarzystwa Heraldycznego в процес дослідження історії козацької доби на Правобережній Україні залишається на сьогоднішній день не достатньо проаналізованим.

Polskie Towarzystwo Heraldyczne було утворено у Львові з ініціативи Людвіка Пешхали на основі спілки шанувальників геральдики у 1906 р. Товариство очолив відомий дослідник історії Правобережної України, фахівець з джерелознавства, професор Зигмунт Люба-Радзимінський (1843–1928 рр.). Після перенесення головного осередку Товариства до Варшави у 1930 р., його головою став професор Варшавського університету, історик, дипломат Оскар Галецький (1891–1973 рр.). На першому установчому засіданні, яке відбулося 23 березня 1908 р., було прийнято рішення видавати часописи «Miesięcznik Heraldyczny» та «Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego», редагування яких доручили професорові Владиславу Семковичу [13, 193].

«Miesięcznik Heraldyczny» після переїзду Товариства до Варшави видавався до початку Другої світової війни в 1939 р. Редагування цього часопису доручили Зигмунту Вдовішевському. Редактором «Rocznika Towarzystwa Heraldycznego» залишався Владислав Семкович, однак в 1932 р., через фінансові труднощі видання «Rocznika...» було припинене.

Основною метою діяльності Polskiego Towarzystwa Heraldycznego було видання та публікація історичних матеріалів джерелознавчого, геральдичного, генеалогічного, сфрагістичного характеру, наукових

опрацювань та записок у названих галузях історичної науки. На сторінках згаданих часописів Товариства друкувалися історичні розвідки Леона Бялковського, Александра Чоловського, Отто Форста, Маріана Фредберга, Зигмунта Козицького, Станіслава Кутшеби та ін. [17, 17].

Чільне місце в роботах істориків Towarzystwa відводилося дослідженням різних аспектів минулого Правобережної України. Відповідно, козацька проблематика не лишалася без уваги вчених Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Суспільно-політичні події, а також релігійна ситуація на українських землях в період від підписання Кревської унії 1385 р. до другої половини XVIII ст. розглядається в монографії О. Галецького «Das Nationalitätenproblem Im Alten Polen» [10]. Окрему увагу історик приділяє подіям козацько-селянських повстань кінця XVI – другої половини XVII ст., а також Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького (1648–1657), детально зупиняючись на причинах та наслідках вищезгаданих військових конфліктів.

В контексті досліджуваної проблематики інтерес становить стаття учня О. Галецького В. Томкевича «Testament Jeremiego Wiśniowieckiego». Оpubлікований В. Томкевичем, заповіт Я. Вишневецького, котрий зберігся у вигляді рукописної копії в бібліотеці графів Пшездзецьких у Варшаві, свого часу був складовою великого родинного архіву. Враховуючи роль, яку відігравали Вишневецькі в історії України і Речі Посполитої, автор наголошує на тому, що в архіві містилися документи державного значення.

Проте нестабільна політична ситуація в Україні протягом другої половини XVII століття, постійні переїзди пов'язані зі спалахом Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, а також знищення повстанцями архівів у Лубнах та Збаражі призвело до спустошення архіву Вишневецьких. Більша частина документів архіву та бібліотека Вишневецьких загинули під час пожежі в маєтку їх останнього власника Платера у Воробіні в ході революції 1917 р.

У згаданій статті В. Томкевича подається коротка біографія князя Єремії – Михайла – Корибута Вишневецького (1612 – 1651 рр.), одного з найбагатших магнатів Речі Посполитої свого часу, володаря обширних земель на Лівобережжі. Обіймав посаду воеводи Руського (з 1646 р.), був батьком майбутнього короля Речі Посполитої Михайла Корибута Вишневецького.

Заповіт Я. Вишневецького був написаний 28 березня 1651 р., тобто за п'ять місяців до смерті. Перша частина містить загальні положення. У другій – список слуг і спосіб їх винагородження. Більшу частину своїх статків князь залишив синові. Окремими пунктами зазначалося у заповіті виділення коштів на підтримку чернечих орденів Босих Кармелітів, бернардинців та ордену єзуїтської колегії в Ромнах, а також кошти на утримання костелів у Рохманові, Лохвиці, Красному, Пириятині та ін. [15, 167].

Доречно зауважити, що В. Томкевич був автором і низки інших дослідницьких праць про Ярему Вишневецького, в тому числі й ґрунтовної монографії «Jeremi Wisniowiecki (1612 – 1651)» [16].

В 1930 р. до 300-річчя козацького повстання під проводом Т. Федоровича (Трясила) було опубліковано дослідження В. Томкевича «Powstanie kozackie w roku 1630». У згаданій роботі автор подає в детальний аналіз причин повстання, наголошуючи в першу чергу, на ускладненні релігійної ситуації на українських землях в першій половині XVII ст. [14, 106].

До відзначення 250 – річчя Гадяцького договору 1658 р. польський історик Александр Чоловський опублікував на сторінках «Miesięcznika Heraldycznego» статтю під назвою «Udostojnienie herbu Jana Wyhowskiego, hetmana wojsk zaporoskich, у г. 1659».

Як відомо, Гадяцька угода була підписана з ініціативи гетьмана Івана Виговського між Гетьманщиною та Річчю Посполитою 6 вересня 1658 року. Варшавський сейм затвердив договір 22 травня 1659 року. Основною його умовою було входження українських земель під назвою «Великого Князівства Руського» як третьої рівноправної одиниці, нарівні з Польщею та Литвою, до складу Речі Посполитої. 4 червня 1659 р., як доповнення до пунктів договору, королівська канцелярія видала спеціальний диплом, у якому відмічалися особисті заслуги гетьмана Івана Виговського перед польською Коронаю і як нагороду за довгі роки служби, йому надавалися нові земельні володіння, а саме, Любомльське та Барське староства з правом їх передачі у спадок. Окремим пунктом зазначалося удостойнення гетьману родового гербу Абданк. Стосовно почесного титулу, котрий також мав би отримати Іван Виговський в дипломі нічого не сказано. А. Чоловський робить припущення про «майже князівські права» гетьмана, однак остаточного висновку про те, чи став Іван Виговський князем чи ні, автор уникає [9, 165].

Більш детально проблема надання гербу Івану Виговському розглядається в статті О. Галецького «O pierwotnym herbie Wyhowskich». Автор звертає увагу на той факт, що родина Виговських мала власний герб ще до видання славнозвісного документу 1659 р. Про це свідчить опис герба брата гетьмана, Костянтина Виговського, який містився у монографії Віктора Віттига «Nieznana szlachta polska i jej herby»: «...гербове зображення Виговського схоже на Абданк, але ще більше воно подібне до руських варіантів Сирокомлі» [11, 107]. Герб Сирокомля є похідним від Абданку, саме тому, вивчаючи родові знаки помилитися неважко, оскільки обидва вони складаються з двох срібних крокв із зрізаними денцями, обернених вершинами вниз і сполучених між собою на зразок літери W на червоному полі. У нашоломку над короною повторюється та ж емблема. Єдиною суттєвою відмінністю Сирокомлі є доповнення основного зображення крокв срібними або золотими хрестами.

Відомий також і опис печатки самого Івана Виговського, котрий опублікований у другому томі «Памятников, изданных Временною комисею для разбора древних актов» [6, табл. IV]. Дана публікація містить таблицю з печатками гетьманів запорозьких. Під четвертим номером подано печатку Івана Виговського, яка майже повністю відповідає гербу Костянтина, за єдиним винятком, що на печатці окрім основного зображення були ініціали «I. W.». У

листі Івана Виговського, тоді ще генерального писаря військ запорозьких, канцлеру Стефану Коричинському, датованому 18 квітням 1657 р., опублікованому в третьому томі «Памятников...» [7, 137] міститься згадка про дану печатку, якою було скріплено лист. З вищезазначеного можна зробити висновок, що родина Виговських мала власний герб ще до 1659 р.

Подіям облоги Львова турецькими військами султана Мегмета IV в союзі з українським гетьманом Петром Дорошенком 1672 року присвячено працю професора Зигмунта Люби-Радзимінського «Materiały do historyi oblężenia i obrony Lwowa w 1672 r. z dodaniem kilku szczegółów odnoszących się do życia i spraw domowych Jana Eliasza z Łąki Łackiego, chorążego ziem pruskich, generała majora wojsk JKМ. cudzoziemskich, ówczesnego komendanta Lwowa.».

Захопивши у серпні 1672 року Кам'янець-Подільський, 230-тисячне військо під командуванням Капудан-паші вже у вересні підійшло до стін Львова. В умовах відступу польської армії, та загальної паніки, яка охопила місто, львів'яни прийняли рішення заплатити викуп. Капудан-паша вимагав викуп у 80 тисяч талерів. Місто могло сплатити лише 5 тисяч, саме тому, як гарантію повної виплати турки взяли в заручники десятьох жителів Львова [12, 28].

Автор рішуче відмовляється від називати свою працю «монографією», наголошуючи, у першу чергу, на джерелознавчому значенні публікації. Джерельною базою дослідження стали спогади безпосереднього учасника описуваних подій львівського бургомістра Бартоломея Зиморовича «Leopolis Russiae Metropolis, a Turcis, Tataris, Cosacis, Moldavis, Anno M. DC. LXXII. hostiliter obsessa, a Deo mirifice liberata Anno Domini 1693. Cracoviae, Typis, Universitatis», котра вже була перекладена раніше іншими істориками, такими як Ігнаці Ходинецький, Дионізієм Зубрицьким, котрі в своїх працях навмисно пропускали «небажані» для шляхти подробиці і описи [12, 2].

Для детального опису трагічних наслідків періоду Руїни для Галичини та всієї Правобережної України навіть через 30 років після описуваних подій, Зигмунт Люба-Радзимінський в свою працю вводить уривки зі спогадів московського монаха Іоанна Лук'янова, котрий здійснюючи паломництво у Святі Землі через Україну так описав свої враження: «...мандрівка та була для нас смутна і понура, бо не бачили ми ні міста, ні села жодного; а були там перед тим гарні міста та приємні для оглядача села, а тепер пустка незаселена, не можливо зустріти людину. Велика пустеля і багато звірів: дикі кози, вовки, лисиці, лосі та ведмеді, все знищила рука кримчаків; а земля добра і хлібородна, і фруктів різного роду повно; сади неначе дикі ліси і всюди пустеля, не дають татари цим землям заселитися: прийдуть, зруйнують і всіх до неволі забирають. Не згіршу, коли назву ту землю золотую, бо все на ній родить – і йшов я тією пустелею п'ять днів, не зустрічаючи людей...» та «Літопису Самійла Величка»: «... ідучи Україною від Корсуня до Білої Церкви, потім через Волинь і далі, бачили ми багато міст і замків безлюдних і пустих; бачили ми там багато людських кісток, сухих і оголених...».

Що ж до висвітлення ситуації у Львові 30 роками раніше, то автор додає «...абсолютне спустошення скарбу, брак засобів оборони, голод, традиційне для

недалекого минулого небажання великополян поспішати на допомогу південно-східним краям Речі Посполитої, внутрішній розбрат, втечі, плач, розпач, до всього ненависний всіма недолугий король, який вагається – майже трьохсоттисячна армія неприятеля в краю, а проти нього? – двохтисячна горстка оборонців, – то образ епохи, котра передувала облозі та обороні Львова...» [12, 9].

Гетьману І. Мазепі присвятив цикл досліджень львівський історик Богдан Барвінський. В 1909 р. він видав другий том своїх розвідок «Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Руси» [1]. 6 опублікованих у збірнику статей («Портрет Мазепи кисти артиста-малювача Осипа Куриласа», «Гетьман Іван Мазепа в світовій літературі і штуці», «Причинки до питання про т. зв. «Бенетівський» портрет І. Мазепи», «Доповнення до статей про Мазепу», «Невідомий доси портрет Івана Мазепи») позиціонувалися істориком як своєрідна спроба автора долучитися до загальноукраїнського протесту проти святкування в Російській імперії роковин Полтавської битви [4, 423].

В статтях часописів «Miesięcznik Heraldyczny» «Rocznik Towarzystwa Heraldycznego», а також окремих працях вчених Polskiego Towarzystwa Heraldycznego розглядалися різні аспекти історії козацької доби: публікація та критика джерел, висвітлення та аналіз подій, дослідження геральдики та генеалогії козацької старшини. Розвідки О. Галецького, В. Томкевича, О. Чоловського, Б. Барвінського, З. Люби-Радзимінського та ін. суттєво збагачують джерельну базу проблеми. Саме тому науковий доробок істориків Polskiego Towarzystwa Heraldycznego слід розглядати як цінне джерело вивчення історії українського козацтва.

#### Джерела та література

1. Барвінський Б. Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Руси / Богдан Барвінський – Т. 2 – Львів: накладом автора, 1909. – 170 с.
2. Руда О. Дослідження історії України в польській історіографії кінця XIX – початку XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.06 / Оксана Руда; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2005. – 18 с.
3. Стемпнік А. Україна, Литва і Білорусь в «Історичних зошитах» (1962-1991): збірник статей «Історична освіта і сучасність. Як викладати історію школярам і студентам» / за ред. Барбари Кубіс. – К.: К. І. С., 2007. – 428 с.
4. Чорновол І. Син «русского станьчика» Богдан Барвінський / Ігор Чорновол // Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях: наукове видання / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, Жешувський ун-т. – Львів ; Жешув, 2006 = Wielokulturowe srodowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku. – Т. 4. – С. 421- 433.
5. Ярмошик І. Польська історіографія 1800–1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині / Іван Ярмошик. – Житомир: Волинь, 2010. – 511 с.
6. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе. – Т. 2. – К., 1846. – 162 с.
7. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе. – Т. 3. – К., 1852. – 440 с.

8. Chojnowski A., Bruski J. Ukraina / Andrzej Chojnowski, Jan Bruski. – Warszawa: Trio, 2006. – 409 s.
9. Czołowski A. Udostojnienie herbu Jana Wyhowskiego, hetmana wojsk zaporoskich, z r. 1659 / Aleksander Czołowski. // Miesięcznik heraldyczny. – 1909. – Nr.12 – S. 165-168.
10. Halecki O. Das Nationalitätenproblem Im Alten Polen / Oskar Halecki. – Krakau: Zentral Verlagsbureau des Polnischen Obersten Nationalkomitess, 1916. – 105 s.
11. Halecki O. O pierwotnym herbie Wyhowskich / Oskar Halecki. // Miesięcznik heraldyczny. – 1910. – Nr. 6-7 – S. 106-107.
12. Luba-Radzimiński Z. Materyały do historii oblężenia i obrony Lwowa w 1672 r. z dodaniem kilku szczegółów odnoszących się do życia i spraw domowych Jana Eliasza z Łąki Łąckiego, chorążego ziem pruskich, generał majora wojsk JKМ. cudzoziemskich, ówczesnego komendanta Lwowa / Zygmunt Luba-Radzimiński. – Kraków: W drukarni «Czasu» Fr. Kluczyckiego I Sp., 1884. – 60 s.
13. Pierzchała L. Kronika Polskiego Towarzystwa Heraldycznego / Ludwik Pierzchała // Miesięcznik Heraldyczny. – 1933. – Nr. 12. – S. 193-203.
14. Tomkiewicz W. Powstanie kozackie w roku 1630 / Władysław Tomkiewicz. // Przegląd powszechny. – 1930. – T. 187. – S. 104-128.
15. Tomkiewicz W. Testament Jeremiego Wiśniwieckiego / Władysław Tomkiewicz // Miesięcznik Heraldyczny. – 1930. – Nr. 4 – S. 67-76.
16. Tomkiewicz W. Jeremi Wisniowiecki (1612 – 1651) / Władysław Tomkiewicz. – Warszawa: nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1933.– XVI. – 406 s.
17. Semkowicz W. Rozwój nauk pomocniczych historii w latach 1886-1936 /Władysław Semkowicz. – Lwów: Z drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1937. – 33 s.

**Tadeusz Srogosz (Częstochowa),**  
професор, доктор хабілітований

### **Postacie Kozaków w historiografii Ludwika Kubali**

Prace historyczne Ludwika Kubali wciąż wzbudzają zainteresowanie, wydawane są w formie reprintów, aczkolwiek do dziś brak solidnego naukowego opracowania oraz wnikliwej oceny jego bogatej i różnorodnej twórczości. Jeśli nie liczyć prac ogólnych i wydań słownikowych, to niewiele osób zajmowało się badaniami nad historiografią lwowskiego uczonego. Przedstawicielka poznańskiego ośrodka badań nad historią wojskowości, Aleksandra Kubiak, zajęła się militarnymi aspektami twórczości Ludwika Kubali<sup>1</sup>. Autorka stwierdziła, że pomimo wielu braków prace Ludwika Kubali są nadal przydatne dzięki informacjom o faktach z zakresu uzbrojenia, wyposażenia, sposobu prowadzenia wojen, obyczajowości, strategii i taktyki. Oksana Ruda poddała analizie dorobek historiograficzny Ludwika Kubali dotyczący stosunków polsko-ukraińskich w XVII w., zwłaszcza zaś wojen kozackich<sup>2</sup>. Autorka zwróciła uwagę na próbę obiektywnej oceny przyczyn i przebiegu walk. Ludwik Kubala był jednak badaczem, który te zagadnienia rozpatrywał z pozycji polskich i tylko częściowo uwzględnił wizję strony ukraińskiej.

Ludwik Kubala urodził się 9 września 1838 r. w Kamienicy pod Limanową, zaś zmarł 30 września 1818 r. we Lwowie<sup>3</sup>. Przyszły badacz epoki staropolskiej,